

Najzad valja istaći da je omot naslovne strane svih triju knjiga djelo univerzitetskog profesora i akademika Aleksandra Deroka, jednog od najautentičnijih svjedoka života i razvoja Beograda još od prvih decenija ovog stoljeća, o čemu svjedoče i njegovi prilozi i posebna knjiga o Beogradu. Knjiga je primjer kako se može mnogo dragocjenosti otrgnuti od zaborava i kako bi valjalo prikupljati slična svjedočanstva i o ostalim našim gradovima. Takve su nam knjige nužne jer donose mnogo više detalja o društvenom životu određenih sredina, o političkoj i kulturnoj klimi u njima, dakle daju sliku cjelokupne atmosfere koju, ipak, ne bismo mogli dočarati samo iz službenih spisa.

Miomir Dašić

ZBORNIK Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, 21, Slavonski Brod 1984, 562 str.

Novi broj Zbornika doneo je 17 izvornih naučnih članaka, jedan prilog gradi, dva priloga bibliografiji, više ocena i prikaza novih knjiga, zbornika i časopisa i dve informacije o ustanovama. Prikazaćemo izvorne naučne članke.

U povodu 150. godišnjice rođenja Ignjata Brlića (1834—1892) Anto Milušić napisao je rad o političkom i stručnom delovanju Ignjata u Hrvatskom saboru i njegovoj delatnosti na zagrebačkoj Pravoslavnoj akademiji (3—47). Milušić daje osnovne biografske podatke o I. Brliću i konstatuje da je 1870. došao u sukob sa banom Levinom Rauchom pa je otvorio advokatsku pisarnicu u Slavonskom Brodu gde se do smrti bavio advokaturom. Brlić je najpre pripadao umerenom krilu Narodnoustavne ili Unionističke stranke, ali se i tada zalagao za šira prava Hrvatske, posebno za finansijsku samostalnost, ustavna prava, političke slobode i širu autonomiju. Biran je za narodnog poslanika u Hrvatskom saboru 1867—1871, 1872—1875. i 1887—1892. Od 1872. delovao je u Saboru na strani Narodne stranke. Brlić je na svim poljima delovao kao demokrata, ali nije bio svestan »socijalnog pitanja« i značaja radničke klase. Milušić zaključuje da Brlićevo delo i sada zaslužuje pažnju jer zrači demokratskim duhom koji je prožet kritičkim stavom prema političkim institucijama građanske Hrvatske.

Branka Pribić iznela je Poruke Sloge — đaćkog lista u Sremskim Karlovcima i Zagrebu 1880—1884 (str. 49—55). Konstatuje da se listovi hrvatske i srpske omladine javljaju na području Monarhije i izvan nje. Donose literarne pokušaje lokalnih razmera, ostvarenja ideja o služenju narodu radom i podizanjem kulture uopšte i dr. Posebno se analizira đaćki list *Sloga* i u njemu pesma »Zora sviće«.

Prilog o Ivana Ancelu, predstavniku hrvatskih socijalista na kongresu Druge internacionale u Cirihi 1893 (57—76) napisao je Ivan Kovačević. Autor ističe da je prisustvo Ancela na Ciriškom kongresu ujedno i prvo prisustvo socijalista iz Hrvatske nekom kongresu Internacionale uopšte. U svom izveštaju, koji je podneo na kongresu, Ance l konstatuje da je Hrvatska zaostala zemlja sa slabom razvijenom industrijom i teškim položajem radnika. S time u vezi Ance l je

zaključio da u Hrvatskoj postoje slabi uslovi za razvitak radničkog pokreta koji je on prikazao od 80-ih godina do 1893. Kovačević smatra da je učešće Ancela na kongresu Internacionale jako značajno za hrvatske socijaliste, posebno za njihov odnos prema agrarnom pitanju i formulisanju agrarnog programa (1895), kao i za kontakte i jačanje veza sa socijalistima ostalih zemalja. Spomenuti Ancelov izvještaj kongresu Kovačević je objavio uz svoj prilog (73—75).

Organizacione i druge veze KPJ na području Bosne i Hercegovine s pokrajinskim komitetima u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (77—90) opisao je Mile Konjević. Prilog je napisan na osnovu brojne literature i objavljene i neobjavljene građe. Autor zaključuje da su u međuratnom razdoblju neke partijske organizacije u zapadnoj i severnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini duže ili kraće bile u organizacionim i drugim vezama s partijskim rukovodstvima u Hrvatskoj. Do toga je došlo zbog neujednačenog i nedefinisanog pristupa izgradnji partijskih organizacija i sporijeg sazrevanja koncepcije o rešavanju nacionalnog pitanja na principima jugoslovenskog federalizma.

Bogumil Hrabak je uglavnom na osnovu pisanja lista *Neven* iz Subotice prikazao stanovište bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu 1919—1928 (91—119). Najpre je dao rano i samouvereno definisanje autonomističkog programa, zatim sazrevanje autonomizma u Bunjevaca u uslovima opozicionog kursa, pa kritiku centralizma i dnevno političko obrazloženje autonomizma i najzad prihvatanje Radićevog federalističkog koncepta od prohrvatskog bunjevačkog krila 1924. Autonomizam u Bunjevaca sazreva u oštroj kritici centralizma, a naročito od kraja 1920, kad su zamenjeni u gradskoj upravi u Subotici. U to se vreme javljaju federalističke ideje, a od 1924. oni potpuno prilaze Radiću. Ideal je bunjevačkih političara katolička Vojvodina. »Centar« na čelu s popom B. Rajićem, koji se od 1924. zvao Vojvodanska stranka, držao se »srpske sfere«.

Klasnu borbu u Virovitici od 1921. do 1929 (121—147) opisala je Mira Kolar-Dimitrijević, uglavnom na osnovu prvorazredne arhivske građe. Hronološki je obradila društveno-političke i privredne prilike u gradu i okolini, kao i položaj radnika u većim preduzećima. S tim u vezi prikazani su razni oblici sindikalnog organizovanja posloprimaca (socijaldemokratski sindikati — ORS i Nezavisni sindikati koji deluju među zanatskim radnicima, a od 1926. i seljacima). Privreda Virovitice od Obznane do šestojanuarske diktature pokazuje povoljne trendove, ali se u svim preduzećima položaj radnika pogoršava produženjem radnog vremena i smanjenjem nadnica. Mira razmatra i uticaj komunista u radničkom pokretu.

Izbore za gradsko zastupstvo u Osijeku 11. III 1920. obradio je Dragiša Jović (149—175). Osijek je tada bio najjači politički i ekonomski centar Slavonije. Jović je ukazao na predizbornu borbu u kojoj su učestvovali četiri građanske stranke (Hrvatska zajednica, Hrvatska pučka stranka, Demokratska stranka i Radikalna stranka) i jedna radnička stranka — SRPJ. Autor je naveo izborne rezultate iz kojih se vidi da su komunisti dobili najveći broj mandata (20), Hrvatska zajednica bila je na drugom mestu sa 7 mandata itd. Jović se osvrnuo na reagovanje svih stranaka na izbore, naročito na uspeh komunista koji je šokirao lidere ostalih stranaka pa su članci u stranačkim glasilima bili oštri. (Autor se stranačkom štampom iscrpno koristio.) Uspeh komunista bio je rezultat njihovoga dotadašnjeg rada i istovremeno snažan podstrek za dalju aktivnost.

Problem agrarne reforme i kolonizacija na području Virovitice u međuratnom razdoblju u svom radu (177—203) dala je Zdenka Šimončić-Bobetko. Ona prati i analizira sve relevantne zakonske regulative pri izvođenju reforme i kolonizaciji iz pasivnih krajeva. Detaljno su prikazani rezultati sprovođenja agrarne reforme na velikim posedima koje su uglavnom zadržali stranci. Smanjenjem poseda velikoposednicima umanjena je njihova ekonomska i politička moć, ali veliki posed nije bio potpuno likvidiran, niti se bitnije poboljšala posedovna struktura i položaj većine seljaka. Agrarnom reformom zemlju nisu dobili svi oni kojima je bila potrebna, a oni koji su je dobili nisu je dobili dovoljno. I kolonizacija dobrovoljaca iz pasivnih krajeva nije dala vidne rezultate, jer su oni dolazili na голу zemlju, bez stoke, poljoprivrednih i materijalnih sredstava. Zemlja nije data svim ljudima kojima je bila potrebna.

Zdravko Krnić obradio je položaj nemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (205—239). Nemačka narodna skupina se u tzv. NDH izgradila i učvrstila u gotovo samostalnu tvorevinu posebnom organizacijom i strukturom. Njen vođa je pred rat, tj. od 1937, izučavao pravni položaj Nemaca u Kraljevini Jugoslaviji. Taj nacrt je imao 53 člana i njih je Krnić posebno analizirao. Nemačka narodna skupina imala je posebno organizovanu privredu i privredne organizacije, zasebne i zajedničke oružane snage, kulturu i školstvo, političke i društvene organizacije i udruženja. Istovremeno je imala svoje teritorijalne organizacije i vrhovno rukovodstvo.

Programsku platformu i organizacione probleme formiranja Saveza mlade generacije na području Slavonije obradila je Zdenka Lakić (241—298). Najpre je ukazala na političku platformu SKOJ-a za stvaranje JNOF mladih i pri tome na reorganizaciju SKOJ-a i njegovu orijentaciju na obrazovanje širokoga antifašističkog fronta mladih do okupacije. SKOJ se još u predratnom periodu orijentisao na stvaranje antifašističkog fronta mladih. U uslovima okupacije zemlje dolazi do daljeg širenja njegove političke platforme u cilju da omladina postane odlučniji činilac antifašističke i narodnooslobodilačke borbe. Posebno obrađuje rad SKOJ-a u Slavoniji na organizacionom konstituisanju Saveza mlade generacije i daje njegovo organizaciono stanje u Slavoniji i njegovu borbu za afirmaciju antifašističke demokratske platforme u najširim slojevima omladine do 1941; zatim njegov rad na formiranju Saveza mlade generacije od okupacije do kraja 1942. Savez mlade generacije prerasta u Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske. Raznovrsna delatnost USAOH bila je značajna za razvoj NOP-a u Slavoniji.

Nada Lazić je na osnovu prvorazredne građe opisala narodnu vlast i organizaciju zdravstvene službe u centralnoj i zapadnoj Slavoniji 1941—1945. god. (299—310). Za prikaz razvoja zdravstva odabrala je Požešku kotlinu, jer ona ima sve karakteristike Slavonije kao regiona. Zdravstvo se u NOP-u razvija od prvih dana borbe. Najpre se razvija u okviru vojnog saniteta, a od 1943. civilnu službu organizuju i njome rukovode oblasni organi narodne vlasti uz pomoć ZAVNOH-a. Vojni sanitet nikao je iz realnih sanitetsko-taktičkih procena potreba i vojno-političke situacije, a civilni je organizovan u okviru NOO-a.

Brigu narodne vlasti u Slavoniji o obrazovanju kadrova u prosveti (1943—1945) prikazao je Dane Pavlica (311—329). Pavlica konstatuje da su političko-pedagoški tečajevi bili pogodan oblik rada za sprovođenje smernica o izgradnji savremenog školskog obrazovanja čiji su začetci rođeni na Prvom zase-

danju AVNOJ-a. Autor najpre daje smisao, značaj i oblike pedagoško-političkog obrazovanja, zatim organizaciju pedagoško-političkih tečajeva i njihov program. Pavlica ističe da je taj oblik stručnog usavršavanja prosvetnih radnika počeo u Slavoniji u drugoj polovini 1943. i da su do 15. V 1945. svi prosvetni radnici završili političko-pedagoške tečajeve.

O nemačkoj četi »Ernst Thälmann« u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji (331—350) prilog je napisala Slavica Hrečkovski na osnovu prvorazredne građe i dostupne literature. Slavica je najpre opisala uslove osnivanja ove čete 15. VIII 1943. u Slatinskom Drenovcu. Nju su činili antifašisti i patriote nemačke nacionalnosti koji su bili spremni da se bore za istinsku slobodu i demokratiju. Njeno je osnivanje imalo velik politički značaj. Slavica se osvrnula i na organizacijski razvoj i vojnu delatnost u toku kratkog postojanja te čete. Miroslav Kuzle napisao je članak o Talijanima u Poilovlju i njihovom udelu u NOP-u (351—358). U članku su obrađeni uzroci, vreme i intenzitet doseljavanja Talijana, stvaranje naselja i način života, kao i udeo u NOB.

Teror nad Jevrejima u Slavoniji za vreme drugoga svetskog rata (359—380) prikazao je Anđelko Barbić. Autor konstatuje da je teror otpočeo odmah posle okupacije, da se Jevreji šalju na prisilan rad, hapse i deportiraju. U toku 1941—1942. Jevreji su lišeni imovine, eliminisani iz javnog života i poslani u prve logore na području Slavonije (Tenje, Đakovo) pre njihova fizičkog uništenja u ustaškim i nemačkim koncentracionim logorima.

Problem stvaranja zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u slavonsko-požeškom, đakovačkom, županijskom i vinkovačkom kraju sa stanjem 31. XII 1947. god. (381—415) obradio je Željko Benčević. Autor je najpre dao kratko tumačenje zakona, strukture i nadležnosti organa koji su sproveli agrarnu reformu i kolonizaciju, zatim je opisao kategorije grupisane u »objekte zemljišnog fonda« nastale eksproprijacijom, konfiskacijom i druge. Radi što plastičnijeg iskazivanja odnosa veličine pojedinih vrsta objekata koji su ušli u zemljišni fond, statistička je građa tabelarno prikazana. Posebnu vrednost čini statistička tabela koja služi kao podloga pri utvrđivanju podele zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije na agrarne subjekte.

Slavko Juriša opisao je Kidričevo viđenje seljačkog pitanja u posleratnoj agrarnoj politici (417—430). Obraduje agrarnu reformu u funkciji rešenja seljačkog pitanja, seljačko pitanje i zadrugarstvo, pitanje otkupa viška poljoprivrednih proizvoda i vezanih cena, položaj poljoprivrede i sela u odnosu na industriju kojim problemima se Kidrič bavio uporedo s privrednim pitanjima koja su mu bila glavna preokupacija. Juriša je dao Kidričevo teorijsko viđenje i praktično revolucionarno delovanje u vezi s bitnim pitanjima agrarne politike do krize i sloma kolektivizacije.

Ovim Zbornikom nastavlja se dosadašnja tradicija izdavanja novih i značajnih radova koji su vezani ne samo za Slavoniju i Baranju već i šira područja.

Milica Bodrožić